

FEIT EN FICTIE, GEHEIMEN EN ONTDEKKINGEN

Nieuwe boeken over Mata Hari

De grootste ontdekking van Voeten en Dekker is Mata Hari's Mémoire en gratieverzoek

Over het einde van Mata Hari worden uiteenlopende verhalen verteld. Dat ze op 15 oktober 1917 geëxecuteerd is, staat vast. Dat die executie afge- maakt werd met een genadeschot, daar is men het ook over eens. Maar verder?

In zijn baanbrekende boek *De moord op Mata Hari* (1964) zegt Sam Waagenaar hierover: “Luitenant Choulot, ‘aide-major première classe’, liep op het inerte lichaam toe en gaf het genadeschot” (p. 252, geen bronvermelding). Elf jaar later, in 1975, schrijft Jan Brokken in *Mata Hari, de ware en de legende*: “Een luitenant gaf het genadeschot, recht in haar hoofd, recht door haar oog” (geciteerd uit de herziene druk die in 2017 verscheen, p. 210). Als bron geeft Brokken hierbij wat soldaat Paul Koenig, lid van het executiepeloton, daarover heeft gezegd in 1964. Maar zijn bronvermelding is vreemd: *France Soir*, 16 januari 1917 – dat is nog vóór haar executie, en vermoedelijk doelt Brokken hier op de Franse televisiedocumentaire over Mata Hari van 15 januari 1964 (die hij noemt op pagina 224). Nog een andere versie geeft Hanneke Boonstra in haar *Mijn Mata Hari*: “Wachtmeester Petoy loopt naar haar toe en geeft haar het genadeschot” (2017, p. 86). Geen bron hier, net als bij Waagenaar; wel wordt de gevangenisarts Dr Brizard genoemd, evenals soldaat Koenig en de memoires van kapitein Bouchardon. En in hun langverwachte Mata Hari-biografie, *Moed en overmoed*, schrijven Jessica Voeten en Angela Dekker nu: “Met uitgestrekte arm gaf wachtmeester Petoy haar het genadeschot in het oor. Hij hield het hoofd afgedraaid, verklaarde pelotonsgenoot G. Vincent uit Champagne-sur-Seine naderhand. De loden kogel liet haar hoofd opveren, verbrijzelde haar schedel en

Mata Hari in Milaan, 1911/1912,
Collectie Fries Museum, Leeuwarden

maakte een afschuwelijk gat” (2018, p. 395). Hierbij twee bronnen, te weten: het proces-verbaal van de executie op 15 oktober 1917; en de krant *L’Aurore* van 24 januari 1951.

Dit roept nogal wat vragen op. Was het nu een luitenant die schoot, of een wachtmeester? Heette hij Petoy of Choulot, of nog anders? Hield hij zijn hoofd afgedraaid, of keek hij juist goed hoe hij moest schieten? Schoot hij haar door het oog, of door het oor? Moeten we pelotonsgenoot G. Vincent en de *Aurore* van 1951 geloven; of juist soldaat Paul Koenig en de documentaire van 1964? Of liever de gevangenisarts Dr Brizard? Of staat alles al precies in het officiële proces-verbaal van de executie? Maar hoe zit het dan met kapitein Bouchardon

Huwelijksfoto van Margaretha Zelle (Mata Hari) en Rudolf MacLeod © Tresoar / Edward Angenot

en zijn *Souvenirs* van 1953? En als nu zoveel verschillende schrijvers, ooggetuigen, documenten en media elkaar op zoveel punten tegenspreken, hoe stellen we dan vast *wie es wirklich gewesen?* Wat weten we nu eigenlijk precies, en met hoeveel zekerheid, en op grond waarvan?

Antwoord op deze vragen geven Voeten en Dekker niet. Brokkens boek uit 1975, de eerste wetenschappelijke biografie van Mata Hari, blijft bij hen ongenoemd. De tegenspraak tussen de verschillende ooggetuigen hierboven komt bij hen niet voor. Dat bij Brokken alles anders is – het genadeschot zelf, de schutter en de ooggetuige – wordt dus ook niet getoetst of weerlegd. Voor Brokken echter is dit nu juist de kern van de zaak: vanaf bladzijde 1 stelt hij de

Mata Hari's laatste woorden zijn haar eigen J'accuse tegen het onrecht dat haar werd aangedaan

waarheidsvraag centraal. Het is de rode draad in zijn verhaal, waarin hij de vele vraagtekens die hier opdemen napluist en opheldert. Wat hij zoekt, is het sailante feit waar we conclusies aan kunnen verbinden en beslissen of iets nu waar is of niet.

Voeten en Dekker daarentegen gaat het om het bronnenonderzoek dat ze hebben uitgevoerd en de vele feiten die dat heeft opgeleverd. Dat is ook inderdaad bijzonder waardevol, maar nu er al honderd jaar over Mata Hari gepubliceerd wordt, met alle tegenstrijdigheden van dien, mag er van de schrijfters verwacht worden dat ze niet alleen hun eigen bronnen noemen, maar daarover ook in discussie gaan met bijdragen van eerdere onderzoekers.

Doordat Voeten en Dekker dat niet doen, laten ze kansen liggen. Neem Brokken, die zijn verhaal opent met het Mata Hari-boek uit 1907 van de journalist Priem, die hij als kroongetuige opvoert vanwege zijn interviews met Mata Hari – waarin zij, zoals Brokken zegt, toch éénmaal in haar leven de waarheid heeft gesproken. Voeten en Dekker hadden Brokkens verhaal kunnen weerleggen met hun ontdekking dat Priems uitspraken uit de duim gezogen waren na gesprekken met Mata Hari's ex-man MacLeod, maar ze laten dit aan de oplettende lezer over.

Hier ligt tegelijk het sterke punt van Voeten en Dekker: ze leggen hun kaarten op tafel, geven hun bronnen en vertellen op die basis hun verhaal. Voor het grondige, veelomvattende en volhardende bronnenonderzoek dat ze hebben ondernomen verdienen ze zeer veel lof, en ook voor de vele onbekende details en getuigenissen die ze daardoor boven water hebben weten te krijgen, uit brieven, interviews en documenten, alles verantwoord in talrijke degelijke noten.

Bijzonder zijn hier de onbekende Mata Hari-brieven die Lourens Oldersma in 2016 gepubliceerd heeft; en ook de familiestukken die via Veilinghuis De Zwaan in het Fries Museum terecht zijn gekomen. Deze en andere nieuwe gegevens, en ook de vele bijzondere foto's in *Moed en overmoed*, werpen een helder licht op Mata Hari en haar zeer ongewone leven, en op de persoon die ze achter alle beeldvorming is geweest.

De grootste ontdekking van Voeten en Dekker is wel die van Mata Hari's *Mémoire* en gratieverzoek aan president Poincaré. Een klein wonder dat dit stuk uit de archieven is opgedoken na bijna honderd jaar verdwenen te zijn geweest. Van bijzondere betekenis ook, want dit zijn nu haar eigen laatste woorden. En die sluiten rechtstreeks aan bij wat zij altijd volgehouden heeft, in brieven en tijdens haar proces: het is haar eigen *f'accuse* tegen het onrecht dat haar werd aangedaan. Ook nu, honderd jaar later is dit nog altijd een indrukwekkende tekst.

Moed en overmoed vertoont echter ook zwakke plekken. Over de huwelijksreis van Mata Hari en MacLeod naar Wiesbaden zeggen Voeten en Dekker, anders dan Brokken, niets. Over de Atjehoorlog, waar kapitein MacLeod jarenlang in meevocht, en over de Indische jaren van het jonge echtpaar komen we van Voeten en Dekker heel wat minder te weten dan wat ervan bekend is uit Pat Shipmans biografie *Femme fatale. Liefde, leugens en het geheime leven van Mata Hari* (2007) en Anton Stolwijks boek over de Atjeh-oorlog van 2016.

En ook over de mogelijke betrokkenheid bij Mata Hari's spionageactiviteiten van de Nederlandse *secret service*, de *Kondschapsdienst*, hebben Voeten en Dekker eigenlijk niets te bieden. De relevante figuur is hier Jules baron Brantsen van Rhederdord, die in en na de Eerste Wereldoorlog actief was in die Kondschapsdienst. In *Moed en overmoed* wordt hij echter alleen even genoemd wanneer zijn wegen en die van Mata Hari elkaar kruisen bij het Cirque Molier in Parijs. Veel meer informatie biedt hier de tweedelige studie *De Circusbaron* (2017) van Frans van Elk.

Deze lacunes vallen op naast de compleetheidsdrift van Voeten en Dekker. Hun boek is een opeenstapeling van feiten, met zeer veel details over bijfiguren die dan ook nog eens herhaald worden. Zo wordt op pagina 58 vermeld dat de journalist Jan de Balbian Verster in 1895 getuige was bij het huwelijk van MacLeod en Mata Hari, maar dit

Mata Hari op de dag van haar arrestatie, 1917,

Collectie Fries Museum, Leeuwarden /

Fotografie Erik en Petra Hesmerg

Mata Hari van Hanneke Boonstra is een journalistiek boek, fris en onbevangen, vol interessante illustraties en getuigenissen

nooit heeft laten weten aan zijn lezers in Nederlands-Indië. Voor dit non-feit was één vermelding werkelijk wel genoeg geweest, maar het wordt de lezers daarna nog een keer of zeven ingeprent. Hier ontspoot het documentair-beschrijvende karakter van hun boek, en verdwijnt Mata Hari achter de overdaad aan details. Vertellen wat er in die vele archiefstukken staat, is nog niet hetzelfde als het schrijven van een boeiende analyse.

In 2017 verscheen nog een ander Mata Hari-boek dat ook zeer de moeite waard is. *Mijn Mata Hari* van Hanneke Boonstra is het boek van de recente tentoonstelling in het Fries Museum. Het is een journalistiek boek, fris en onbevangen geschreven, vol interessante foto's van film posters, boekomslagen, schilderijen en portretten, van fotomodellen, actrices, luxehotels, menu's en minnaars, en met blogs waarin ze Julie Wheelwright,

N:7 Paris
 Martini 1903
 15 Dec

Waarde Meef!

Van morgen en gisteren
 heb ik geposeerd en
 alsoo mijn geld verdienend
 Ik zend u hier een
 briefje voor de beschrijving
 van de loten hier -
 Het is heel Meef maar
 het moet.
 Het is heel mooi, ik wil
 niet dat ik er Los ga
 uit Log.

Brief van Mata Hari, 1903. Collectie Tresoar, Leeuwarden

Atsuo Inoue, Tomas Ross en Sam Waagenaar aan het woord laat en bovenal Jean Pierre Turbergue, dankzij wie we tegenwoordig zo ontzettend veel weten van Mata Hari's laatste levensjaar, en die met zijn grote Mata Hari-boek uit 2001 de Franse militaire archieven en dossiers al lang ontsloten had vóór het Nederlandse Mata Hari-jaar aanbrak in 2017.

Van de verschillende hierboven genoemde publicaties is Brokkens boek het sterkst in analyse, kritische toetsing en argumentatie; Voeten en Dekker het grondigst in archiefonderzoek en documentatie, maar erg beschrijvend van karakter; en Boonstra's boek het leukst om te lezen door haar aanstekelijke nieuwsgierigheid. Toch een mooie oogst.

REINIER SALVERDA

- HANNEKE BOONSTRA, *Mijn Mata Hari*, Passage, Groningen, 2017, 96 p
- JAN BROKKEN, *Mata Hari, de ware en de legende* (tweede, geheel herziene en bijgewerkte uitgave), Atlas Contact, Amsterdam, 2017, 256 p.
- FRANS TH.L. VAN ELK, *De Circusbaron*. Dl. 1 *Jules baron Brantsen van Rhederoord*, dl. 2 *Het Geheim van Mata-Hari*, VEB bv Media, 2017
- ANTON STOLWIJK, *Atjeh. Het verhaal van de bloedigste strijd uit de Nederlandse koloniale geschiedenis*, Prometheus, Amsterdam, 2016, 264 p.
- JEAN PIERRE TURBERGUE, *Mata Hari. Le dossier secret du conseil de guerre*, Editions Italiques, Paris, 2001, 575 p.
- JESSICA VOETEN & ANGELA DEKKER, *Moed en overmoed. Leven en tijd van Mata-Hari*, Atlas Contact, Amsterdam, 2018, 464 p.